

Rezümé

Az alapító Báthory István litván nagyherceget és lengyel királyt ábrázoló műtárgyak a Vilnai (Vilniusi) Egyetem tulajdonában

Báthory István (1533–1586), mint a Vilnai Egyetem alapítója, lengyel király, litván nagyherceg és erdélyi fejedelem, különösen fontos szerepet játszott a lengyel-litván perszonálunió felsőoktatásának fejlesztésében. Tanulmányomban az egyetemalapítás időszakát igyekszem politikai, vallási és kulturális összefüggéseiben röviden bemutatni, majd elsősorban Báthory azon ábrázolásaira összpontosítani, amelyek a Vilnai Egyetem épületeiben és gyűjteményében fellelhetők. A legtöbb említett műtárgy – bár nem mindegyikük – jelenleg is a Vilnai Egyetem tulajdonában van.

Szymon BRZEZIŃSKI

Báthory István király alakja a XVI–XVII. századi lengyel királykatalógusokban

Somlyói Báthory István, Erdély fejedelme, lengyel király és litván nagyfejedelem számos korabeli irat és nyomtatvány főszereplője. A szakirodalomban már többször szántak figyelmet a Báthory-irodalomra. Főleg a történetírássra, publicisztikára, alkalmi és politikai lírára koncentráltak a kutatók. Olyan neveket kell megemlíteni, mint Csorba Tibor, Jan Nowak-Dłużewski, az újabb feldolgozásokat pedig Gömöri Györgynek és Simone di Francesconak köszönhetjük.¹ Ezekről a munkáktól eltérően a tanulmányomban nem a Báthory-kori és kifejezetten Báthory-témájú irodalommal foglalkozom. A témám Báthory István király emlékezetéről szól. Választottam egy jelentős műfajt, amely nagy népszerűségnek örvendett a kora újkori európai és lengyel irodalomban, azaz a „királykatalógusokat” illetve az „uralkodók katalógusait”.

A műfajnak ókori és középkori előzményei voltak, amelyeknek jellegzetessége, hogy összefonódott benne a kép és szöveg (vers). Ez a hagyomány tovább élt nemcsak a katalógusok újkori nyomtatott folytatásában, de megnevezésében is (*icones, imagines*). A reneszánsz Európában

* A kutatást az OTKA NK 81948 számú pályázata támogatta.

¹ CSORBA Tibor, *A humanista Báthory István*, Bp., Palladis, é.n. [1944]; Juliusz NOWAK-DŁUŻEWSKI, *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce. Pierwsi królowie elekcyjni*, Warszawa, PAX, 1969.; GÖMÖRI György, *Báthory István király alakja a korabeli költészet tükrében* = Uő, *A bujdosó Balassitól a meggyászolt Zrínyi Miklósig*, Bp., Argumentum, 1999, 87–107; SIMONE DI FRANCESCO, *Mit Stefana Batorego w literaturze polskiej*, tłum. Anetta KRASNODĘBSKA, Krystyna STECKA, Katowice, Gnome, 2007.; SIMONE DI FRANCESCO, *Mit Batorego w literaturze polskiej* = *Lengyelek és magyarok a XVI. századi Európában. Balassi Bálint és Báthory István kora. Tanulmányok a 2004. április 27–28-án Krakkóban megrendezett nemzetközi konferencia anyagából*, szerk. NAGY László Kálmán, Amedeo DI FRANCESCO, Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2004, 99–112.; HORN Ildikó, *Báthory István uralkodói portréja* = *Portré és imázs: Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*, szerk. G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó, Bp., L'Harmattan, 2008, 363–400; KONRAD ZAWADZKI, *Początki prasy polskiej. Gazety ulotne i seryjne XVI–XVIII wieku*, Warszawa, Biblioteka Narodowa, 2002, 69–88.

az ilyen típusú művek (*elogia*) szereztek újra népszerűséget.² Szélesebb kontextusban kell őket értelmezni, mivel egységet alkottak híres személyiségek és uralkodók ikonográfiai sorozataival. Az emlékezet összefonódott bennük az uralkodói eszmével és a célzott propagandával.³

A királykatalógusok lengyelországi története Clemens Janicius *Vitae regum Polonorum* című munkájával kezdődik.⁴ 1540-es években íródott, de az első kiadás 1563-ban jelent meg Antwerpenben. Ezt követte 1565-ben a krakkói kiadás. A XVI. század végéig összesen hét kiadása jelent meg, a 17. században még ötször adták ki Lengyelországban, ezenkívül külföldi kiadásai is voltak. Népszerűségét számos fordítás, átdolgozás és kiegészítés bizonyítja. Különböző formájú „királykatalógusok” még a 18. század végéig jelentek meg a lengyel-litván államban, és az egyik legnépszerűbb történetírói műfajt képezték.

² Jan MALICKI, *Przemiany gatunkowe renesansowych „icones”* = Uő, *Legat wieku rycerskiego. Studia staropolskie dawne i nowe*, Katowice, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, 2006, 114–129.; Barbara OTWINOWSKA, *Elogium = Słownik literatury staropolskiej. Średniowiecze – renesans – barok*, red. Teresa MICHAŁOWSKA, Wrocław-Warszawa-Kraków, Ossolineum, 1998², 192–194.; Janusz PELC, *Słowo i obraz. Na pograniczu literatury i sztuk plastycznych*, Kraków, Universitas, 2002, 106–109.; Maciej JANIK, *Wśród form popularyzacji historii w XVII wieku = Staropolskie kompendia wiedzy*, red. Iwona M. DACKA-GÓRZYŃSKA, Joanna PARTYKA, Warszawa, DiG, 2009, 203–224.; Roman KRZYWY, *Katalog władców = Słownik rodzajów i gatunków literackich*, red. Grzegorz GAZDA, Słownia TYNECKA-MAKOWSKA, Kraków, Universitas, 2006, 337–339.

³ Christoph KAMPMANN, *Der Tod des Herrschers als Grenze und Übergang: Die normative Funktion der Herrschermemoria in der Frühen Neuzeit = Grenzen und Grenzüberschreitungen: Bilanz und Perspektiven der Frühnezeitforschung*, hrsg. von Christine ROLL, Frank POHLE, Matthias MYRCZEK, Köln-Weimar-Wien, 2010 (*Frühnezeit-Impulse*, 1), 263–270.; Christoph KAMPMANN, *Herrschermemoria und politische Norm. Geschichtliche Persönlichkeiten als Leitbilder vom Mittelalter bis zur Moderne*, „Historisches Jahrbuch”, 129, 2009, 3–17.; Urszula AUGUSTYŃIAK, *Wazowie i „królowie rodacy”: Studium władzy królewskiej w Rzeczypospolitej XVII wieku*, Warszawa, Sempér, 1997, 87–88.; Bogusław PFEIFFER, *Caelum et regnum. Studia nad symboliką państwa i władcy w polskiej literaturze i sztuce XVI i XVII stulecia*, Zielona Góra, Uniwersytet Zielonogórski, 2002, 164–211.

⁴ Clemens IANICIUS, *Vitae regum Polonorum*, Antverpiae, 1563; Clemens IANICIUS, *Vitae regum Polonorum elegiaco carmine descriptae*, Cracoviae, 1565. Maria CYTOWSKA, *Nowe uwagi o „Żywotach królów polskich” Klemensa Janickiego = Europejskie związki literatury polskiej*, red. Jan Zygmunt JAKUBOWSKI, Janina KULCZYCKA-SALONI, Zdzisław LIBERA, Warszawa, PWN, 1969, 77–88.

Janicius művében még természetesen nem jelenhetett meg Báthory István jellemrajza. A katalógusok elfogadottsága hamar azzal a következménnyel járt, hogy újabb „icones”-ben már szerepelt az uralkodó. Sebastian Fabian Klonowic (1545 k.–1602) fordította lengyelre és folytatta Janicius művét: *Królów i książąt polskich... zawarcie i opis / Lengyel királyok és fejedelmek... névsora és leírása*. Munkája dátum nélküli, az első kiadás valószínűleg 1576-os, a későbbi kiadások megváltoztatott cím alatt jelentek meg: *Pamiętnik książąt i królów polskich / Lengyel királyok és fejedelmek emlékkönyve*.⁵ Klonowic tömör, négysoros versben azt írta Báthoryról, hogy „István, a magyar, legyőzte a Moszkvai Ivánt (...) visszaszerezte Livóniát, okos, vallásos, igazságosan, egyetértően kormányzott és bíraskodott Lengyelország fölött, meghalt aztán Grodnában.”⁶

Jan Achacy Kmita *Żywoty królów polskich / Lengyel királyok életrajzai* című rövid versgyűjteménye Krakóban 1591-ben jelent meg. Túlnyomó része Janicius művének fordítása. A Báthorynak szánt költemény dicsőíti a király hadi tetteit, valamint a Rzeczpospolita egykori legyőzhetetlenségét. Lengyelország „újra talpra állt”, „minderhol bővítette határait, ahol csak akarta”, könnyen magának alárendelte Moszkvát, a tatárokat. Minden ellenfél visszavonult, a büszke német nem is mert támadni. Báthory visszanyerte a korábban elveszett keleti területeket teljesen Pszkovig. Hadi sikerek úgy szerepelnek itt, mint az uralkodó és a rendek közös teljesítménye, amely megvalósult Báthory uralma alatt. Belpolitikai ügyekben elviselhető törvényeket alkotott, mérsékelte a szigorú előírásokat, „az alattvalóit szerette, a büszkéket viszont büntette”. Az utolsó két sorban Kmita sajnálja Báthoryt, mert „alatta mindnyájan békében éltünk”, és ilyen uralkodó jövőben már nem tűnik fel.⁷

Még tömörebben nyilatkozott Krzysztof Warszewicki az 1601-ben Rómában kiadott *Reges, Sancti, Bellatores, Scriptorum Poloni* című összeállításában, amely nem is királykatalógus, hanem külföldi olvasónak szánt életrajzi adattár. Eszerint Báthory Istvánról kellett tudni, hogy „Magyar, igazságos, bátor és harcias, Jagelló Annával házasodott össze,

⁵ Vö. Sebastian Fabian KLONOWIC, *Pamiętnik książąt i królów polskich*, Lwów 1849.

⁶ Sebastian Fabian KLONOWIC, *Pamiętnik książąt i królów polskich*, 27. „Stephan Batory Węgrzyn XLV. / Stefan Węgrzyn Iwana Moskiewskiego skrócił, / Gdy go szukał w Starzycy, Inflanty przywrócił. / Mężny, mądry, pobożny, sprawiedliwie, zgodnie, / Rządził i sądził Polskę, umarł potym w Grodnie”. Báthoryról mint uralkodói példaképről Klonowicnél ld.: Urszula AUGUSTYŃIAK, *Wazowie i „królowie rodacy”*, 60.

⁷ Jan Achacy KMITA, *Żywoty królów polskich*, Kraków 1591.

utód nélkül halt meg tízéves uralkodás után, 1586-ban.”⁸ Hasonló jellegű Adrian Kochan Wolski egyoldalas, „röpiratos” műve a *Reges et principes regni Poloniae* – a datálás ismeretlen, XVII. első harmada –, amely azt állítja Báthoryról, hogy „Ismerte Báthoryt Moszkva, Livónia, Poroszország, a nevéől, bár hatalmasak, reszkettek.”⁹

Ezzel szemben sokkal részletesebb Jan Gluchowski (XVI. sz. fele k.–1604 előtt) *Ikones ksiązt i królów polskich / Lengyel fejedelmek és királyok ábrázolásai* című műve, amely 1605-ben jelent meg Krakóban Jan Januszowski szerkesztésében.¹⁰ Az albumszerű kiadványban minden életrajz mellett szerepelt egy fametszet, kivétel csupán éppen Valois Henrik és Báthory István. A latin vers, amelynek szerzője Andrzej Loeaechius, olyan tényeket idézett fel, mint a *Trybunał* (legfelsőbb nemesi törvényszék) létrehozása, hadi sikerek a „szkíták” és a lázadók (Gdańsk) ellen, valamint a király idegen származása.¹¹ A felirat tévesen 12 éves uralkodásról szól. Gluchowski szövege felsorolta Báthory királyi erényeit: jogos, bátor szívű, okos bíraskodásban és harcban, éber, hozzáértő, türelmes, szerény, istenfélő „nagy ember”. Bár nem királyi nemzetségből, de királyokkal egyenrangú rendből származott. Félték tőle mind a szomszéd keresztény népek, mind a pogányok: Gdańsk polgárai tapasztalták a hatalmát, a tatárok otthon maradtak, sőt örültek a békének. Megtanította Moszkvát arra, „hogyan kell tiszteletet adnia a lengyel dicsőségnek.” Csak a király korai halála akadályozta, hogy nem lett hűbéres a Moszkvai Nagyfejedelemség. Nemcsak visszanyerte Livóniát és Połockot, de jogilag rendezte is ezeket a területeket, biztosította a békét. Belügyekben felállította a nemesi törvényszéket, amely hozzájárult a

⁸ Szymon STAROWOLSKI, *Wojownicy sarmaccy*, tłum. i oprac. Jerzy STARNAWSKI, Warszawa, Wydawnictwo MON, 1979, 10.

⁹ „Sceptra timent STEPHANI Turcae Moschique superbi. / Moskwa, Inflanty, Prusy Batorego znały, / na imię Stefanowe i z potęgą drżały” (136–138 v.). Roman Krzywy, „*Reges et principes Regni Poloniae*” Adriana Kochana Wolskiego jako przykład wierszowanego katalogu władców, „*Acta Sueco-Polonica*”, 10-11, 2001-2002, Uppsala, 2003, 95-119.; interneten: <http://staropolska.pl/barok/Varia/Wolski.html> (letöltve: 2012.03.16.).

¹⁰ Jan GLUCHOWSKI, *Ikones ksiązt i królów polskich: Reprodukcyj fototypiczna wydania z 1605 r.*, wyd. Barbara GÓRSKA, Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – PAN, 1979 (hasonmás kiadás).

¹¹ Jan GLUCHOWSKI, *Ikones ksiązt i królów polskich*, 98., 79 (lengyel parafrázis). „*Externus quamvis peregrine et gente profectus, / Iacta illo laudes Ungara terra tuas (...)* Hunc Scythicae timuere acies, tremuere rebelles, / Dulces in mare qua Vistula voluit aquas.”

jogrendszer rendezéséhez, és a királynak ez lesz az emlékműve az utókor számára. Ahogyan Gluchowski fogalmazta: mindenkinek, aki Báthory uralkodására emlékszik, fel kell ismernie e király erényeit. Az egyetlen balszerencse, hogy a halála hamar következett be, a lengyelek csak rövid ideig örülhettek nagy uralkodójuknak.¹²

Gluchowski műve szintén nagy népszerűsége tett szert. 1611-ben Marcin Paszkowski beillesztette a szöveget és a képeket az Aleksander Guagninus (Gwagnin) *Sarmatiae Europaeae Descriptio* lengyel fordításába – az első latin nyelvű kiadása 1578-ban volt.¹³ A vers megelőzte a részletesebb történeti leírást, amelyben elsőbbséget a háborús események kaptak.¹⁴ Maga a vers tartalmilag majdnem azonos Loeaechiuséval, de csak a hadi sikereket nevezte meg. Ez összhangban is marad az utána következő narrációval. A fejezetben megtaláljuk Báthory rövid leírását: a szöveg kiemelte nyelvi tehetségét, a király megjelenése kapcsán viszont azt állította, hogy „jóképző, magas termetű”, fehérfogú, fekete-hajú ember volt, ez emlékeztetett Attila képi ábrázolásaira.¹⁵ A király küllemének leírása Oláh Miklós *Attilájának* Cyprian Bazylik 1574-es fordításából ill. Marcin Bielski népszerű krónikájából származott, egész pontosan a krónika Joachim Bielski által szerkesztett 1597-es változatából.¹⁶ A leírás elterjedt a XVII. századi lengyel irodalomban,

¹² Jan GLUCHOWSKI, *Ikones ksiązt i królów polskich*, 99., 79–80 (átírás).

¹³ Alexander GUAGNINUS [Aleksander GWAGNIN], *Kronika Sarmacyey Europskiej*, Kraków, 1611.

¹⁴ Alexander GUAGNINUS [Aleksander GWAGNIN], *Kronika Sarmacyey Europskiej*, 194–195 (vers), 195–227 (Báthory uralkodása).

¹⁵ „Był to Pan mądry, rycerski, uczony, języków kilka umiał, a łaciński tak mu przystał, że gdy co mówił, słowa mu z ust barzo pięknie płynęły, w szczęściu wszelakim był zawsze animuszu wspaniałego, rozsądny i baczenia wielkiego, urody był wysokiej i dosyć trafny, twarzy pociągłej, płci rumiano czarnej, włosów czarnych, a zębów dziwnie białych, nosa też zakrzywionego, z jakim pospolicie Attylę malują”, Alexander GUAGNINUS [Aleksander GWAGNIN], *Kronika Sarmacyey Europskiej*, 227; Vö. Ács Pál, *Attila-kultusz a Báthory-korban = Neolatin irodalom Európában és Magyarországon*, szerk. JANKOVITS László, KECSKEMÉTI Gábor, Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem, 1996, 113–119.

¹⁶ Marcin BIELSKI, *Kronika polska*, wyd. Joachim Bielski, Kraków, 1597, 804; ZOLTÁN András, Oláh Miklós *Athila című munkájának XVI. századi lengyel és fehérórosz fordítása*, Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola–Veszprémi Egyetem–ELTE, 2004, 18–19, 235–237; ZOLTÁN András, *Báthori és Attila = Cirill és Metód példáját követve...: Tanulmányok H. Tóth Imre 70. születésnapjára*, szerk. BIBOK Károly, FERINCZ István, Kocsis Mihály, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Szláv Intézete, 2002, 599–602.

és nagy mértékben befolyásolta a Báthory-képet, ahogyan ezt további példák tanúsítják.¹⁷

Számos XVII. századi lengyel királykatalógusból itt még hatot említek meg. Teodor Zawacki (16. sz. 2. fele–1637 k.?) történeti kompendiuma először latin nyelven (*Catalogus ducum atque regum polonorum*, 1609), aztán lengyel kiadásban (*Porządek i rozrodzenie książąt i królów polskich*, 1611, 1613) jelent meg Krakkóban.¹⁸ Minden életrajz metszetből és szövegből állt. Itt pontosabban nem csupán „magyarnak”, hanem Erdély fejedelmének nevezte a szerző Báthoryt. (Ld. *Képtár* 22. kép) Az uralkodásából a moszkvai háborúkat, a gdański lázadást és a livóniai katolikus egyház számára tett adományokat említette meg. Királyi tulajdonságokként a következők szerepeltek: hadi erények, rendkívüli igazságosság, Báthory „általában kegyes” volt és a jó katonák, az emberek „mai napig dicsőítik őt és azt vélik róla, hogy megérdemelte a halhatatlanságot.”¹⁹

Egy másik Báthory-életrajzot a nevezetes XVII. századi lengyel szerző, Szymon Starowolski hagyott ránk. 1631-ben Kölnben kiadott *Sarmatiae bellatores* című életrajzi művében 129 személyt örökített meg.²⁰ A királykatalógusoktól eltérően Starowolski nemcsak részletesebb, de hitelesebb is. Báthory életrajzában leírta pl. a családi viszonyait. Figyelemreméltó, hogy Báthory erdélyi életszakasza hasonló terjedelmű, mint a királyi uralkodása.²¹ A szerző kizárólag Báthory hadi sikereire koncentrált. A szöveg sírfelirattal végződött, amivel folytatta az ókori *elogium* hagyományát. Báthoryt „lengyelek és magyarok atyjának”,

¹⁷ Számos kortárs lengyel irodalmi példát lehet felsorolni, amelyben a szerzők használták a hun–magyar párhuzamot Báthory Istvánra vonatkozóan: Noémi PETNEKI, *Węgry i Węgrzy w poezji polskiej XVI–XVII w.*, doktori disszertáció, Kraków, 2007, Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego [Jagelló Egyetem Levéltára], Dokt. 2008/005, 78–83. Köszönöm a szerzőnek, hogy rendelkezésemre bocsátotta a kéziratot.

¹⁸ Teodor ZAWACKI, *Katalog książąt i królów polskich*, wstęp i oprac. Jan MALICKI, tłum. Łukasz TOFILSKI, Katowice, Biblioteka Śląska, 2004 (latin változat hasonló kiadása és lengyel fordítása).

¹⁹ Teodor ZAWACKI, *Katalog książąt i królów polskich*, uott. (oldalszám nélkül): „Rex vigilantissimus, artís militaria peritissimus, iustissimus, militibus charus, benigneque facere solitus et vivis sublatu est, non autem ex animis hominum cuius gesta praeclara huc usque laudibus euehant, et dignum immortalitate fuisse praedicant”.

²⁰ *Simonis Starowolski Sarmatiae bellatores seu Elogia Virorum Bellica virtute illustrium, quotquot vel nostra, vel aiorum memoria, celebres in Polonia fuere, Cracoviae, 1631*; Szymon STAROWOLSKI, *Wojownicy sarmaccy*.

²¹ Szymon STAROWOLSKI, *Wojownicy sarmaccy*, 243–249.

„a Lech nemzetség pillérének” nevezte. Mind testileg, mind lelkileg kiemelkedő alaknak tekinti. A királyi erények között legjobban hangsúlyozta a vitézséget, a harciasságot, és az igazságosságot.²² Starowolski életrajza, bár egyrészt műfaj szerint határozottan különbözött a népszerűbb „katalógusoktól”, másrészt rokon velük (pl. képekkel ellátva jelent meg), ugyanakkor példaszerű minőségi megoldás volt, amelyből merítettek a későbbi szerzők.

Az így megrajzolt kép ismétlődött a rövidebb, verses művek szerzőinél. Aleksander Obodziński 1640-ben publikált *Pandora starożytna monarchów polskich zacnością jaśnie królów, światłością promieni białego orła... wolnością zacnych obywatelów koronnych... poważnie ozdobiona / A lengyel uralkodók régi Pandorája, ékesített a nagyságos királyok erényeivel, fehér sas sugárainak fényességével ... polgárok szabadságával* című versgyűjteményében nyolc in quarto oldalon foglalta össze Báthory István uralkodását.²³ Elsőként említette meg a koronázását, az esküvőjét, továbbá a gdański és moszkvai háborúkat. Emellett leírta Ivan Podkowa moldvai kalandozását, a főítélőszék (*Trybunał*) létrehozását, valamint a naptári reformot. Kiemelkedő eseményként szerepel (mint pl. Guagninusnál is) Jan Zamoyski kancellár pompás esküvője Báthory Grizeldisszel. Obodziński az itt idézett szerzőkből az egyetlen, aki megemlítette az ún. Zborowski-ügyet, vagyis azt, amikor Báthory és Zamoyski 1584–1585-ben leszámolt a politikai ellenzékkel.²⁴ Bár a szerző igen szűkszavúan nyilatkozott, nem titkolta saját véleményét: a botrány „fájdalmas véget ért”²⁵. A másik kritikus megjegyzi az, hogy Báthory halála előtt nem gyónt, mert állandóan későbbre halasztotta a szentség felvételét. A király személyleírásában szó szerint ismétlődik a „magas, jóképű, feketehajú”, görbeorrú, és emiatt Attilához hasonló, harcias és több nyelven beszélő uralkodó képe

²² Szymon STAROWOLSKI, *Wojownicy sarmaccy*, 248–249.

²³ Aleksander OBODZIŃSKI, *Pandora starożytna monarchów polskich zacnością jaśnie królów, światłością promieni białego orła (...) wolnością zacnych obywatelów koronnych (...) poważnie ozdobiona*, Kraków, 1643, 183–191 (első kiadás: 1640).

²⁴ Bővebben lásd: Szymon BRZEZIŃSKI, „Mi nem akarunk az ő erdélyi emberei lenni”: Báthory István alakja a királyellenes publicisztikában, Barokk: Történelem – irodalom – művészet” 2010, 71–83. (különszám)

²⁵ „ale się to nierychto sejmem uprzątneło / I swój koniec przez dekret / ach żałosna wzięło”.

Aleksander OBODZIŃSKI, *Pandora starożytna monarchów polskich*, 191.

– a latint különösen kiemelte a szerző.²⁶ Ez a jellemzés állandósult, így pl. megtaláljuk Marcin Goliński lengyel uralkodókról szóló *Zbiór królów i książąt polskich / A lengyel királyok és fejedelmek gyűjteménye* 1648-as verses krónikájában. Hasonlóan írta le Báthoryt, a kritikai megjegyzéseket viszont mellőzte. A „szerencsés” király harcias természetét kiemelkedő külleme – gyönyörű arcú, jóképű, fekete hajú, fehér fogú, Attilához hasonló görbeorrú – és erényei kísérték: ésszerűség, figyelmesség valamint többnyelvűség.²⁷

Wacław Potocki *Katalog monarchów i królów polskich / Lengyel uralkodók és királyok katalógusa* című kiadványa 1654-ben jelent meg.²⁸ Műve rövid versekből áll, legterjedelmesebben az aktuális uralkodóról, János Kázmérről szól. Báthory Istvánra hatsoros versben emlékezett. A király minden tetteben kiemelkedett: „Téged már látlak, ó Báthory István, páratlan minden cselekedeted, te, ó király, igazságosság kedvéért alapítottad a törvényszéket (Trybunał), ki tudná felsorolni a bátorságodat, véres harcaidat, amelyek arany békét hoztak nekünk.”²⁹ Ehhez hasonló tömörített ábrázolással találkozunk még Jan Białobockinél (1600 k. – 1661 után) *Zegar w krótkim zebraniu czasów Królestwa Polskiego wiekami królów idący, imiona królów, królowych i Potomstwa Ich Królewskiego wskazujący / Az óra, amely Lengyel Királyság korszakait röviden összeszedi, mutatva a királyok, királynék és a királyi utódainak neveit* című 1661-es munkájában.³⁰ A műve már kronológiai-történeti adattár. Báthoryról, mint más uralkodókról, egy mondatban ír: „Báthory István magyar, erdélyi vajda,

²⁶ Atoli prędko w Grodnie / we cztery dni skołał / Umarł ten, który wielu nieprzyjaciół konał. / Spowiedzi nie uczynił, do jutra odkładał, Alć on dwunastego grudnia nie obładał. / Cny Stephan cudney był pćci / y wypukłooki, / Twarzy ciąglej, rumiany, a w stanie wysoki. / Włosów czarnych / i nosa też zakrzywionego / Właśnie tak jak Attyle malują onego. / Języków kilka umiał / łacinnik wyborny / W rycerskich rzeczach biegły y barzo przezorny”. Aleksander Obodziński, *Pandora starożytna monarchów polskich*, 191.

²⁷ Marcin GOLIŃSKI, *Zbiór królów i książąt polskich, począwszy od Lecha pierwszego (...)* z różnych autorów i wiadomości powziętych roku 1649, Biblioteka Czartoryskich, Kraków (Czartoryski Könyvtár, Krakó), Ms 1320, 46°–48°, itt 48° (mikrofilm: Nemzeti Könyvtár, Varsó, Mf. 16166).

²⁸ Wacław POTOCKI, *Katalog monarchów i królów polskich z dotknięciem krótkim, co się znacznego dzieła pod którego panowaniem = Jakub Teodor TREMBECKI, Wirydarz poetycki*, wyd. Aleksander BRÜCKNER, t. 2, Lwów, 1911, 35–43.

²⁹ Wacław POTOCKI, *Katalog monarchów i królów polskich...*, 199–204 v.

³⁰ Jan BIAŁOBOCKI, *Zegar w krótkim zebraniu czasów Królestwa Polskiego wiekami królów idący, imiona królów, królowych y Potomstwa Ich Królewskiego wskazujący*, Kraków, 1661; a szerzőről: Piotr BOREK, *Niedoceniony literat z Przemyskiego, czyli o Janie Białobockim* (ok. 1600 – po 1661), „Rocznik Przemyski”, 43, 2007, z. 3, 23–32.

bölcs úr, nagyon jártas a latinban, jó kinézetű, szerencsés katona, de rövid ideig uralkodott, igazságosság példaképe.”³¹

A fenti áttekintés nem a teljesség igényével készült, a katalógusoknak csak egy részét mutatja be. Célom inkább az volt, hogy felvázoljam a korai Báthory-emlékezet lengyel megnyilvánulásait. Az összeállított szövegek közös tulajdonsága, hogy népszerűsítő jellegűek, általában egyszerűsített formában adták elő a legfontosabb információkat. Megállapítható, hogy az információkészlet Báthory Istvánról korán állandósult. Ennek legfontosabb részét a hadi sikerek képezik, szerepel még továbbá az egyházat gyarapító tevékenység Livóniában és a legfelsőbb nemesi törvényszék létrehozása. A királyi erények, tulajdonságok ugyanúgy ismétlődtek, mint az illusztrációként felhasznált metszetek.

Ami az idézett szövegek politikai üzenetét illeti, érdemes figyelembe venni az egyes szerzők céljait és módszereit. A királykatalógusok szerzői művelt körökből származtak, tudatosan alkották az üzenetüket. Voltak közöttük egyháziak (Gluchowski), ismert írók (hivatalnok Klonowic, jezsuita, diplomata és író Warszewicki, tudós pap és író Starowolski, Potocki), tudósok (mint krakkói jogász Zawacki), királyi titkár (Białobocki). Így a különböző típusú *icones* vagy *imagines* tükrözik az igényesebb művek (pl. krónikák) tartalmát. A népszerű történetírás merített a Báthory-kori politikai irodalomból: az akkor megjelentetett számos panegirikusból, publicisztikából, alkalmi versekből, mint pl. Báthoryt sirató versekből. Ebben az irodalmi műfajban viszont, részben az ügyes királyi propaganda miatt, többségbe kerültek a Báthoryt dicsőítő művek. Azért nem meglepő, hogy a közvetített Báthory-kép kifejezetten pozitív, a kritikus megjegyzések csak kivételesen bukkantak fel. Az idézett szövegekből egyik sem emeli ki a későbbi vélemény által hibásnak tartott lépéseket, mint pl. Báthory döntései Kelet-Poroszország hűbérességének ügyében vagy belföldi politikai eliten belüli hatalmi viszály kérdése.

A királykatalógusok alkalmasak arra, hogy megismerjük, milyen módon terjedtek részben máig élő elképzelések, vélemények erről az uralkodóról, hogyan alakult a közismert képe. A XVI. és XVII. század fordulóján a szerzők még személyesen emlékeztek Báthory István tízéves uralkodására, erre fel is hívták olvasóik figyelmét. Idővel egyre sematikusabb lett a Báthory-kép, pl.

³¹ Jan BIAŁOBOCKI, *Zegar w krótkim zebraniu czasów Królestwa Polskiego...*, 19: „Stephan Batory Węgrzyn Wojewoda Siedmiogrodzki Pan mądry, łacinnik wielki, z Osoby przyjemny, Wojennik szczęśliwy, ale niedługo panował Sprawiedliwości jeden wizerunk”.

állandósult a Báthoryval együtt említett „erények készlete”, történelmi tények felsorolása. Ezek közül az utókor a moszkvai háborúkat tartotta legfontosabbnak. Ez magyarázható az aktuális politikai és hadi kontextussal, elég utalni a lengyel-orosz XVII. századi konfliktusok kronológiájára, illetve a háborús időszakok gyakoriságára.³² Nyugtalanító időken még szívesebben emlékeztek a bátor, harcias királyra. E körülmény párhuzamos a „lovag-király” kép lengyelországi megszilárdulásával. A királykatalógusoknak így nem csak széles tájékoztató, didaktikai, de identitásépítő funkciója is volt. Változó arányban megjelennek bennük a propaganda elemei is.³³ Ehhez hozzájárult az, hogy a műfaj jellegéhez tartozott mind a szöveges toposzok, mind a grafikai ábrázolások ismétlése. A királykatalógusoknak döntő szerepük volt abban, hogy a Báthory-kép állandósult, és ebben a formában ment át a történelmi köztudatba. Megjegyezhető, hogy hasonló szövegek nemcsak nyomtatott, de kéziratos formában is terjedtek. Kétséges viszont, mennyire erősen érvényesült bennük a szabályzó, illetve jövőre irányult elem.³⁴ Véleményem szerint a királykatalógusok egyszerűen nosztalgikus és normatív jellegűek, bár Báthory István király esetén ez a fajta irodalmi utóélet talán gazdagabb visszaemlékezésekben, mint konkrétan aktuálpolitikai utalásokban.

Resume

The figure of king Stephen Báthory in Polish kings' catalogues of the 16th–17th century

The study analyses the appearance of Stephen Báthory, king of Poland and Grand Duke of Lithuania (1576–1586) in popular historiographic genre of so-called kings' catalogues (icones, imagines). This kind of historical works gained extensive popularity in early modern Europe, in Poland-Lithuania from the mid-16th century even until the end of 18th century. An analyse of several texts (from late 16th c. up to 1660s) allows to draw an outline of Báthory's commemoration at the most widespread level. The authors focused on his military successes in wars against Muscovy and Gdańsk, which was apparently

³² Lengyel-litván állam moszkvaellenes háborúi a 17. században: 1609–1618, 1632–1634, 1654–1667. Felsorolható további, hasonló műfajú lengyel szépirodalmi példák a „győztes király” emlékezetéből, pl. a XVIII. századi verses krónika: *Lechias principium ac regum Poloniae. Elegia historio-politica et panegyres lyricus* (...), Biblioteka Czartoryskich (Czartoryski Könyvtár, Krakó), Ms 1456, 179–184 (mikrofilm: Nemzeti Könyvtár, Varsó, Mf. 16333), vö. Noémi PETNEKI, *Węgrzy i Węgrzy...*, 84–86; GÖMÖRI, *Báthory István...*, valamint a 2. jegyzetben idézett szakirodalom.

³³ Urszula AUGUSTYŃIAK, *Wazowie i „królowie rodacy”*, 60–61, 87.

³⁴ Vö. Christoph KAMPMANN, *Der Tod des Herrschers als Grenze und Übergang*, 267.

influenced by context of permanent wars led by Polish-Lithuanian state in 17th century and can be also considered as a part of broader development of the rulers' ideology in that time (victorious knight-king). Another characteristic events mentioned in popular historiography were: establishment of main court for nobility (Trybunał), supporting the Catholic Church in recaptured Livonia. Báthory's international respect and strategic skills contributed to a view of warrior king and his glorious, but short governance. Among intellectual and spiritual advantages the authors stressed a perfect knowledge of Latin language. Together with rulers' virtues the catalogues presented also his external features, remembering him as a tall, black-haired, white-teeth and handsome man as well as emphasizing his similarity to images of Attila. This fix set of virtues was only slightly modified in next publications and basically remained the same in the whole period. Almost none of catalogues recalls negative remarks concerning Báthory's reign, only one of them briefly reminds of internal political conflict with powerful Zborowski family, so controversial in the 1580s and blames the king for dying without confession. Explanation of the phenomenon of so positive remembrance were the numerous panegyric writings and historiography, which praised Báthory and due to his propaganda skills predominated already under his rule and then established a base for more simplified historical literature and iconography. That contributed in decisive way to the development of Báthory's image in modern historiography and popular opinion. It was primary nostalgic, but contained also some normative features.